

KONUK YAZAR**Spinoza'nın Etika'sı Bağlamında Mizahın Politik İşlevi¹**

The Political Function of Humor in the Context of Spinoza's Etics

Nazile KALAYCI

Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü
nazilekalayci@gmail.com

Bir kez dans etmediğimiz her günü yitirilmiş, bir kahağanın eşlik etmediği her hakikati sahte saymalıyız².

1999'da Seattle'da başlayan, kısa sürede dünyanın pek çok yerine yayılan, Türkiye'nin de Gezi Parkı isyanıyla dahil olduğu süreç dünya politikasının yeni bir döneme girmiş olduğunu göstermekte. Sürece 'yeni' denilmesinin nedeni –her ne kadar bu süreci kapitalizmin daha önceki krizlerinden kopartmak doğru olmasa da– politika yapma biçiminin dönüşmüş olmasıdır: Örgütlenme yerine –yatay ve merkezless bir örgütlenme olarak– ilişkilendirme, yurttaşlık yerine öznelik üretimi, devrim yerine süreç, diyalektik yerine diyaloji, halk ya da ulus yerine Çokluk daha fazla dile getirilmekte, yerellik, farklılık, içkinlik, otonomi ve etik vurgusu giderek artmaktadır. Her ne kadar küresel kapitalizm farklı tekil durumların her birinde farklı şekillerde ve farklı yönleriyle etkili olan karmaşık bir süreç olsa da, bütün bu ortaklıklar farklı tekil pratikleri bir araya getirmektedir. Kuşkusuz benzerliklerden birisi de bu gösteri ve isyanlarda mizahın politik bir araç olarak kullanılmasıdır. Mizahın, ironi ve parodinin bir arada kullanıldığı, karnaval imgelerinin boy gösterdiği bu "şenlikli muhalefet", geçmişin keder yüklü, ağırbaşlı politikasının tersine neşenin örgütlenmesi olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma mizahın politik işlevine odaklanmayı amaçlıyor. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Spinoza'nın *Etika*'da duyguları nasıl çözümlendiğine, sevinçli ve kederli duygular ile kölelik ve direnişi nasıl ilişkilendirdiğine bakılacak; ardından Simon Critchley'in politik direniş ile psikanalizdeki yüceltim çalışması arasında kurduğu bağlantıdan hareketle sanatsal bir yüceltim biçimi olan mizahın kederli duygulanışlar ve kölelik karşısındaki bozguncu gücü ele alınacak; sonuç bölümünde mizahın politik bir araç olarak kullanıldığı tarihsel örneklere de –Ortaçağ Karnavalları ve Dionysos Şenlikleri– bakılarak çağımızın motivasyon yoksunu politik öznesinin kaybetmiş olduğu ilgiyi mizahla yeniden kazanabileceği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

I- Spinoza'nın *Etika*'sında Duyguların Çözümlemesi

Spinoza'nın kendi çağının Hollandası'nda gördüğü bir sorundan yola çıkarak *Etika*'yı yazmış olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Bu sorun halkın o dönemin iki partisi arasında yapmış olduğu tercihtir: Bir yanda barış politikası, liberal ekonomi ve yerel örgütlenme taraftarı Cumhuriyetçi Parti (De Witt kardeşler), diğer tarafta savaş yanlısı, hoşgörüsüz, merkezi devlet yönetimine ve monarşiye dayanan Kalvenist Parti (Oranj Hanedanı) vardır; halk ise ikincisini tercih etmektedir (Deleuze, 2011: 16). Spinoza için bu tercih anlaşılması gereken bir muammadır. Bu mummayı *Teolojik-Politik İnceleme*'de sorduğu, günümüz için de çok çarpıcı olan şu sorularla ifade eder: "Halk neden bu kadar

¹ Bu yazı MSGSÜ tarafından 26-27 Şubat 2015'te düzenlenen *Spinoza ile Karşılaşmalar* Sempozyumu'nda (İstanbul) sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş versiyonudur.

² Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*.

irrasyoneldir?”, “Neden kendi köleliğiyle övünür?”, “Neden insanlar, sanki özgürlükleri için savaşmışçasına kölelikleri için savaşılır?” (Deleuze, 2011: 17) Spinoza kendi yaşadığı dönemde cereyan etmekte olan politik çalkantılarda “despot” ile “köle” arasındaki kutsal birliği teşhis etmiştir: “Despotların örselenmiş ruhlara, örselenmiş ruhların ise despotlara ihtiyacı vardır.” (Deleuze, 2011: 24) İtaat bütün toplumların temelidir. Düşünme gücünü itaat etmeye tabi kılan duygu ise kederdir; bu nedenle kederli duygulanışları artırmak iktidarın işleyişi için zorunludur. Buradan hareket eden Spinoza *Etika*'da kederden kaynaklanan duyguları (keder, nefret, tiksinti, alay, korku, umutsuzluk, vicdan azabı, acıma, infial, kıskançlık, alçakgönüllülük, pişmanlık, iğrenme, utanç, yerinme, öfke, öç, zalimlik) ve bu duyguların birbirlerine zincirlenmesini ele alır. Amacı kederden uzak bir hayatın nasıl mümkün olduğunu araştırmaktır.³ O halde *Etika*'nın temel problemi sevinçli duygulanışların azami seviyesine nasıl ulaşılacağı, özgür ve etkin duygulara nasıl geçileceği, etkin duyguların kaynağı olan upuygun fikirleri oluşturma noktasına nasıl erişileceğidir (Gilles Deleuze, 2011: 37, 38). Bunun için de “duygulanışların tabiatını, kuvvetini, ruh üzerindeki gücünü sanki çizgiler, yüzeyler ve katı cisimlerden söz ediyormuşçasına ele alacaktır” (Spinoza, 2006: 130). Spinoza köleliğin doğasını açık kılabilmek için ‘beden’i, ‘duygu’, ‘duygulanış’ ve ‘fikir’leri, ‘sevinç’ ve ‘keder’e dayalı duyguların zincirlenmesini, ‘eylem’ ve ‘tutku’ları, ‘bulanık’ ve ‘upuygun’ fikirleri ele alır; ‘arzu’ ve ‘iştah’ ise temel kavramlardır. Spinoza’nın en nihayetinde göstermek istediği kederli duygulanışlar ile bulanık fikirler, tutkular ve kölelik arasındaki ilişkidir. Biz de aynı sırayla ele alalım:

Bedenin gücü: Spinoza kendine gelesiyeye neredeyse hiçbir filozofun bedeninin (*corpus*) gücünü tespit edemediğini düşünür (Spinoza, 2006: 133.); bedenle ilgisinde sorulması gereken temel soruysa “bir beden nelerle muktedir olduğu”dur. Bu bakımdan *Etika*'de ele alınan konu ‘ödev’ değil, ‘güç’tür (Deleuze, 2000: 31). Spinoza’ya göre, uzamdaki her cisim ya da beden (ve düşüncedeki her fikir ya da zihin), bu beden parçalarını (ya da bu fikrin parçalarını) kendi altında toplayan karakteristik ilişkilerden oluşmaktadır (Deleuze, 2011: 27, 28); farklı ilişkiler altında farklı düzenlere ait olan parçalar, belli bir ilişki altında bir bedene (ya da bir fikre) ait olurlar. Söz gelişi, kilüs ve lenf kendi ilişkileri altında kilüs ve lenftir; bir başka ilişkide bir araya gelerek kanı meydana getirmişlerdir; kan ise başka bir ilişki altında insan ya da hayvan vücudunun bir parçası olmuştur (Deleuze, 2000: 147, 148.). Söz konusu olan sonsuzca küçük parçalardan oluşmuş bir bileşkedir. Bir bileşkeyi, bir başka bileşkeden ayıran, parçaları arasındaki ilişkidir (ya da parçacıklar arasındaki hareket ve durağanlık oranıdır); bileşkenin bireyliğini belirleyen de bu ilişki ya da “bileşkenin parçalarının sonsuzca etkileyen bütün değişiklikler karşısında korunan hareket ve durağanlık oranı”dır (Deleuze, 2000: 141). Her birey böylesi bir orana sahip olmak bakımından tekil bir özdür; her tekil öz de bir ilişkiler toplamı olarak bir bileşimdir (*composition*). Öte yandan her birey bir güç derecesi (*potentia*) ve bir yeğlilik eşiği ya da iç tarzıdır (*gradus*). Aynı türe ve cinse ait olan bireyler birbirlerinden güç dereceleri ve yeğlilik eşikleri bakımından farklıdır (Deleuze, 2000: 175). Bu durumda *Etika*'nın iki kriteri vardır: varolanların niceliksel farkı (bu sahip olunan güç derecesiyle ilgilidir); varoluş tarzlarının niteliksel karşıtlığı, kutupsallığı (bu ise güç derecesiyle değil sahip olunan yetkinlik ve yeğlilik derecesiyle ilgilidir).⁴

İyi karşılaşmalar, kötü karşılaşmalar; sevinç, keder: Spinoza’ya göre, bir bedeni oluşturan parçaların devinimini sağlayan şey, sahip oldukları iştahtır. İştah (*conatus*) her şeyin kendi varlığında sürüp gitmek için –her beden uzamda, her ruhun ya da fikrin düşüncede sürüp gitmek için– sarfettiği çabadan başka bir şey değildir (Spinoza, 2006: 137). Bu çaba farklı bedenlerle, farklı fikirlerle

³ Nietzsche *Ahlakın Soykütüğü*'nde Spinoza'nın *Teolojik Politik İnceleme*'de sorduğu soruları yanıtlar gibidir. Çünkü Spinoza'nın teşhis ettiği durum Nietzsche'nin çağında hastalık seviyesine ulaşmıştır: “Günümüzde ikiyüzlülük bir deha olmuştur... Fizyolojik olarak incelenirse, her birimiz yalancıyız” (F. Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral*, Werke in Drei Bänden I, ed. Karl Schlechta, Carl Hanser Verlag, München, 1965, s. 938). Nietzsche'nin yalancılıkla kastettiği “isteme hastalığı”dır: İnsan kendine, yaşamına, bedenine zararlı olanı ister hale gelmiş, en derin içgüdüsel olan güç istencinden kopmuştur; dahası güç istenci kendi karşısına, istenç hiçliğine dönüşmüştür. Bu da kölelik demektir; kölelik hastalıktır. Bu hastalığın uzak kökenlerini belirleyebilmek için, yalnızca düşüncede olanın, bilincinde olduğumuzun soykütüğünü çıkartmak yetmeyecektir, içgüdüsel olanın da tarihsel kökenleri açık kılınmalı, insanın hınç ve vicdan azabı varlığına nasıl dönüştüğü ele alınmalıdır.

⁴ İlk kriter bakımından akli başında ile deli arasında bir fark yoktur; ama ikinci kriter bakımından vardır, akli başında kişi deliden daha yetkindir, daha büyük bir güç derecesine sahiptir (Deleuze, 2000: 123).

karşılaşmaya götürür. Bir beden başka bir bedenle ya da bir fikir başka bir fikirle karşılaştığında, bu iki ilişki ya daha güçlü bir bütünü oluşturmak üzere birleşir ya da biri diğerini çözüp dağıtır; iyi karşılaşmalar birleştirenler, kötü karşılaşmalar ise çözüp dağıtanlardır. Öte yandan iyi karşılaşmalar sevince, kötü karşılaşmalar kedere yol açar. Spinoza arzu (*cupiditas*), keder (*tristitia*) ve sevinci (*laetitia*) temel duygular olarak belirleyip ötekileri bunlardan türetir. *Etika*'da keder tabanlı duygular ile sevinç tabanlı duyguların serimlemesi yapılır:⁵ Bana keder veren şey (söz gelişi bir zehir, nefret edilen bir varlık, bir düşman), ilişkileri benim ilişkilere uygun düşmeyen şeydir; ilişkileri benim ilişkilere uygun olmayan şey (söz gelişi bir gıda, sevilen bir varlık, bir müttefik), ilişkileri benim ilişkilere uygun düşen şeydir; ilişkileri benim ilişkilere uyan şey, kendi ilişkilerini benimkilerle birleştirecektir. Bu durumda beni kederlendiren bir şeyle karşılaştığımda, o şeyin bendeki etkisiyle baş edebilmek için gücümün belli bir kısmını harcamak zorunda kalacağımdan, kudretimde bir azalma olacak; sevinç duymama yol açan bir şeyle karşılaştığımdaysa kudretim artacaktır. O halde, sevinç insanın daha az bir yetkinlikten daha büyük bir yetkinliğe geçişidir; keder ise insanın daha büyük bir yetkinlikten daha az bir yetkinliğe geçişidir (Deleuze, 2000: 61-67; Spinoza, 2006: 159).

Bu durumda *conatus* "varoluştaki sürüp gitme ve kendi ilişkisi altında bulunan parçaları koruma ve yenileme çabası" (bu varolan kipin doğal hakkıdır) olmanın yanı sıra, "sevinçli duygular duyma ve eyleme gücünü artırma çabası"dır da; ama *conatus*'un en tam ifadesi, "varoluştaki sürüp gitme ve aklın kılavuzluğunda eyleme", yani "bilgiye, upuygun fikirlere ve etkin hislere götüren şeyi elde etme çabası"dır (Deleuze, 2011: 74-78).

Bir fikir (idea) nedir? Deleuze'e göre Spinoza'da bir fikir iki belirlenime sahiptir (ve özellikle ikinci belirlenim Spinoza felsefesinin en özgün yanlarından biridir): Fikir bir taraftan bir şeyi "temsil" etmektedir, öte taraftan kendisi de "bir şey"dir; bu bakımdan her fikir bir diğerinden farklı bir gerçeklik ve yetkinlik derecesine sahiptir: söz gelişi örümcek fikri ile tanrı fikri farklı gerçeklik ve yetkinlik derecelerine sahiptir. Bir fikrin hem "temsil" hem de "bir şey" oluşu, her türlü düşünmenin aynı zamanda bedensel olduğu anlamına gelir. Gündelik hayatlarımızda karşılaşmaların sebep olduğu fikirler zihnimizde birbirini kovalarken, ruhumuzda da onlara karşılık gelen duygulanışlar uyanmaktadır (Deleuze, 2000: 10-14). Spinoza farklı gerçeklik ve yetkinlik derecesine sahip üç tür fikir ve bunlara karşılık gelen üç tür bilgi olduğunu dile getirir: duygulanış fikirleri (bulanık bilgi, duygulanış bilgisi), nosyon fikirleri (akıl bilgisi), öz fikirleri (sezgi bilgisi); bunlardan son ikisi upuygun bilgilerdir. Konumuzla ilgisinde sadece ilk ikisine bakılacak olursa, duygulanış fikirlerinin nedenlere ilişkin bir anlamadan yoksun olduğu, bu yüzden bizi nedenlerden kopmuş sonuçlara, bulanık bilgilere mahkum ettiği; upuygun (*adequat*) fikirlerin ise nedenlere bağlı olduğu, bu yüzden bizi bulanık (*inadequat*) bilgilerin dünyasından uzaklaştırdığı söylenebilir.⁶ O halde ruhumuz upuygun fikirlere sahip olduğunda etkin, olmadığında edilgindir. Spinoza'nın ifadesiyle;

Upuygun olmayan fikirleri olduğu için bir şey yapması gerektirilmiş olması bakımından insan, edilgindir (pasiftir); yani yalnız kendi özü ile algılanmadığı, ya da başka deyişle kendi erdeminden çıkarılmadığı için, edilgindir. Fakat bir bilgisi olduğu için bir şey yapması gerektirilmiş olması bakımından o etkindir (aktif),

⁵ Elbette bunlar birbirine dokunmayan iki ayrı çizgi gibi değildirler, tersine birbirleriyle karmaşık ilişkilere girmektedirler; yoksa başkalarının kederinden sevinç duyan bir kişinin duygulanış durumu açıklanamazdı.

⁶ Bir duygulanış fikri herhangi bir bedenim benim bedenim üzerindeki etkisinin fikridir; nosyon fikri ya da ortak nosyon (*notiones communes*) ise iki beden arasındaki karakteristik oranların uygunluk ve uygunsuzluğunu hedefleyen, bununla ilgilenen bir fikirdir. Bu durumda ortak nosyon ya da akıl bilgisi iki bedenim karışımını temsil etmek yerine, iki bedenim karakteristik oranlarının iç uygunluk ya da uygunsuzluğunu temsil eder ve böylece nesnelere arasındaki etkileşimlerin her iki nesneye ortak olan nedenlerini belirler; örnek vermek gerekirse, arseniğin karakteristik oranı ile insanın karakteristik oranının hangi bakımdan uyum içinde olmadıklarına dair bilgi böyledir (Gilles Deleuze, 2000: 33). (Spinoza bilgi ayrımlarından yola çıkarak Hıristiyanlığın temel dogmalarını da yorumlamıştır. Spinoza'ya göre, Adem upuygun fikirler konusunda cahil olduğu için "meyveyi yemeyeceksin" sözcüklerini bir yasaklama olarak algılamıştır. Oysa bu önerme Adem'in bedeninin karakteristik ilişkileri ile elmanın karakteristik ilişkilerinin uyumunu ifade etmektedir. Hıristiyanlık Adem'in Tanrı yasağına karşı geldiği için cezalandırıldığını düşünürken, Adem'i çözüp dağıtan onun bedenindeki karakteristik ilişkilere uymayan elmadır.) Sezgi bilgisi ise özlerin bilgisidir. Spinoza'nın özden anladığı soyutlamayla ulaşılan türler ya da cinsler değildir; öz her zaman tekil ve biricik bir varlığa dair bir belirlemedir (Gilles Deleuze, 2000: 41-44.)

yani yalnız kendi özü ile kendisini algıladığı, ya da erdeminden upuygun olarak çıkardığı için etkindir (Spinoza, 2006: 215).

Edilgi olan duygulanış bulanık bir fikirdir. Bu duygulanıştan açık ve seçik bir fikir teşkil edersek, duygulanış bir edilgi olmaktan çıkacaktır (Spinoza, 2006: 267).

Kısaca, ruh upuygun fikirlere sahip olduğunda aktiftir ve sevinçlidir; upuygun fikirlere değil de bulanık fikirlere sahip olduğundaysa pasiftir ve kederlidir.

Gücün artışı, azalışı; duyguların varyasyonu: Bir fikrin sadece bir temsil olmayıp, aynı zamanda bir gerçeklik ve bir yetkinlik derecesine de sahip olması bilgi türleri ile varoluş tarzları arasında bir karşılıklılık kurar. Spinoza'ya göre, bilme kendisine denk gelen bilinç ve duygu tiplerinde varlığını sürdürmektedir. Bunun anlamı şudur: Bulanık fikirlere karşılık gelen duygulanışlar bedenın eyleme (*potentia agendi*) ve varolma gücünün (*vis existendi*) artmasına ya da azalmasına, desteklenmesine ya da engellenmesine neden olurlar (Spinoza, 2006: 131).

Gücün artışı ya da azalışı söz konusu olduğunda Spinoza duygu (*affectus*) ile duygulanış (*affectio*) arasında bir ayrım yapar: Duygulanış etkilenen bedenın bir durumunu ifade eder, duygu ise bir duygulanıştan diğer duygulanışa geçiştir; bu da gücün azalmasına ya da artmasına karşılık gelmektedir. Duygulanışların birbirini izlemesi varolma ve eyleme gücünün sürekli bir varyasyonudur; sevinç ve keder ise bu varyasyonun iki kutbudur (Deleuze, 2000: 17). Keder "gücümüzün en düşük derecesini, eyleme gücümüzden azami ölçüde koparıldığımız, hurafenin hayaletlerine ve despotun aldatmalarına azami ölçüde kapıldığımız" durumu, sevinç ise eyleme gücünün artışıını temsil eder. Ne var ki sevinç bedenın etki gücünü ve ruhun kavrayışıını artırsa da, hem keder hem de sevinç tutku olmak bakımından aynıdır; her iki durumda da eyleme gücümüz dışarıdan belirlenmektedir. Sevinç upuygun fikirlerin sadece rastlantısal nedenidir; oysa işi şansa bırakmamak, akıl aracılığıyla upuygun fikirlere ulaşip iyi karşılaşmaları seçmeyi ve örgütlemeyi başarmak gerekir. Akıl eyleme gücünü biçimsel olarak sahiplenmeye ve upuygun fikirlerden kaynaklanan etkin sevinçleri örgütlemeye yöneltilir. Görüldüğü gibi Spinoza tutkular ile eylemler arasında, birinin dış bir neden tarafından belirlenmesi, diğerinin ise kişinin kendisinden kaynaklanması bakımından bir ayrım yapar. Duygular eylemlerle ya da tutkularla gerçekleşirler. O halde tutkularla yaşadığımız her şeyi, akıl yoluyla da yaşayabiliriz; ne var ki ilki bir eksiklik, ikincisiyse bir erdemdir:

Erdem (*vertu*) ve güç deyince aynı şeyi anlıyorum; yani insana atfedilmesi bakımından erdem, sırf kendi tabiatının kanunlarıyla tanınabilen bazı şeyleri yapma gücüne sahip olmak bakımından, insanın özü ya da tabiatıdır (Spinoza, 2006: 201).

Bu durumda "varlığımızın korunması için faydalı veya zararlı olan, yani işleme, etki gücümüzü artıran ya da eksilten, tamamlayan ya da indiren şeye iyi ve kötü denir" (Spinoza, 2006: 206). Keder barındıran ve bizi eyleme gücümüzden kopartan şey kötüdür, sevinç barındıran ve eyleme gücümüzü artıran şey ise iyidir.

Keder köleleştirir: Sonuç olarak, Spinoza *Etika*'da bu serimlemeyi yaparken kederin hem bedenın etkileme gücünü ve yetkinliğini düşürdüğünü hem de ruhun kavrayış gücünü azalttığını göstermek istemiştir; keder insanı aptallaştırmakta, duygulanışlara ve upuygun olmayan fikirlere tabi kılmaktadır. Öte taraftan insanın kendi duygulanışlarını yöneltme ve azaltmadaki güçsüzlüğü de köleliktir (Spinoza, 2006: 197). Bu bakımdan keder barındıran her şey köleliğe, despotluğa ve baskıya hizmet etmektedir. Muktedirlerin kendileri ise iktidarlarını başkalarının kederleri üzerine kuran ve sadece kölelere hükmedebilen güçsüzdürler. Bu bakımdan kölelik tam anlamıyla kudretin azalışının rejimidir.

Keder deyince biz ruhun düşünme gücünü azaltan veya indiren şeyi anlıyoruz; nitekim ruhun kederlenmesi bakımından onun bilme gücü, yani tesir etme gücü azalmış ya da engele uğramıştır.

Bedenimizde onun etki gücünü artıran veya eksilten, tamamlayan ya da tutan her şeyin fikri ruhumuzda düşünme gücü üzerinde aynı etkiyi yapar.

Tabiatımıza karşı olan, yani kötü olan duygulanışlar, ruhu bilmeden alıkoymaları nispette kötüdürler. Öyle ise tabiatımıza karşı olan duygulanışların hükmü altında bulunmadığımız müddetçe, tabiatıyla bilmeye çalışan ruhun gücü alıkonmuş değildir; açık ve seçik fikirler oluşturabilir ve beden duygulanışlarını düzenleyebilir.

Süpheyiz yalnız vahşi ve gamlı bir yanlış-inanç haz duymayı yasak eder... İşte benim kuralım, benim sanım budur!... Hiçbir Tanrısal güç, bir hasetçiden başka hiç kimse benim güçsüzlüğümünden ve ıstırabımdan haz duymaz; ondan başka hiç kimse gözyaşlarımızı, hıçkırıklarımızı, korkumuzu ve içimizdeki başka güçsüzlük belirtilerini erdem yerine almaz (Spinoza, 2006: 178, 139, 272, 233).

Keder toplumu en kolay yönetilebilecek toplumdur; çünkü keder beden bütünü enerjisini yok etmekte ve insanları upuygun olmayan fikirlerin dünyasına tutsak etmektedir. Bu tutsaklıkta bir çıkmaz gizlidir; çünkü kederden kurtulmak için bizi nedenlerin düzenine götürecek bir kavrayışa yükselmemiz gerekmektedir, ama keder hem beden hem de zihinsel bakımdan bizi güçten düşürmek suretiyle böyle bir bakış açısına ulaşmamızı engellemektedir. Böylece birilerinin bizi yönlendirmesi ve yönetmesi için gerekli koşul da sağlanmış olmaktadır. Peki kölelikten, eyleme gücümüzü elimizden alan tutkular alanından, pasif duygulardan, upuygun olmayan fikirlerin dünyasından kurtulmanın imkânı yok mudur? Söz gelişi mizah bize kurtuluşun yolunu açabilir mi? Bu yazının iddiası mizahın böyle bir imkân barındırdığıdır; bu iddianın temeli de Spinoza'nın *Etika'sıdır*. Günümüze geleşime mizah ile politika arasında bağ kuran geniş bir literatür birikmiştir. Bunların arasında en dikkat çeken isimlerden biri Simon Critchley'dir. Critchley'e göre politik mizah "şiddetle dolu egemenliği taklit etmeyen, kendi güçsüzlük konumunu öz bilinçli alay biçimlerine başvurarak muktedirleri teşhir etmek için kullanan iktidarsız bir güçtür" (Critchley, 2010: 134).

II- Simon Critchley: Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti

Günümüzde mizahın politik işlevini vurgulayan, "kahramanlık miti"ne dayalı tragedya geleneği yerine "komik kabul"e dayalı mizahı ve komedyaya geleneğini koyan, hatta mizahı tragedyanın en samimi ifadesi ve tamamlanmış biçimi olarak belirleyen Simon Critchley'dir. Critchley mizahı günümüzün motivasyon yoksunu öznesine kaybettiği ilgiyi kazandıracak bir direniş biçimi olarak ele alır ve "bağlanma etiği, direniş siyaseti" dediği kendi etik-politik görüşünün temelini yerleştirir; insanı kederli bir duygulanım olan melankolide alıkoymak yerine harekete geçirecek olan mizahıdır.

Critchley'e göre günümüzde felsefe hayretle (*thaumazo*) değil hayalkırıklığıyla, arzulanan bir şeyin gerçekleştirilememiş olduğu yollu bir hisle başlar. Büyük anlatıların sarsılmasından, savaşların, soykırımların, etnik temizliklerin milyonlarca insanın ölümüne yol açmasından duyulan hayalkırıklığı, günümüz felsefesi için bir tür Kopernik Devrimi'dir; artık politik özne de bu hayalkırıklığından ve hayalkırıklığının yol açtığı travmadan bağımsız düşünülemez.⁷ Ancak travmanın yol açtığı iki politik tavır söz konusudur; bunlardan biri melankoli,⁸ diğeri mizahıdır. Melankoli sıklıkla nihilizmle sonuçlanır;⁹

⁷ Modernliğin sorununu travma olarak belirleyen yolu açan filozof kuşkusuz Walter Benjamin'dir. Benjamin'e göre travmanın nedeni aktarım krizidir. Aktarım krizi, "dolaysız yaşanmışlığın (*Erlebnis*) lehine aktarılan deneyimin (*Erfahrung*) çökmesiyle, modern yaşamın kültürel ve tarihsel bir geleneğin hafızasına dayalı otantik deneyimi kapı dışarı etmesiyle" ortaya çıkmıştır. Aktarılan deneyimin çöküşü, sembolik ifadesini Birinci Dünya Savaşı'nda bulur. Avrupa'nın bu önemli travması miras alınan deneyimin oluşturduğu gelenek dönemini kesintiye uğratmış, bellek aktarımının doğal mekanizmalarını bozmuştur. Savaşlar, soykırımlar, çığneden sözleşmeler, etnik temizlikler, katliamlar ve bunların ardından yaşanan travmalar yirmibirinci yüzyılın yaşanmış deneyimine damgasını vurmuştur. Bu yaşananlar aktarılabılır değildir; tam tersine bastırılan, gizlenen, çarpıtılan deneyimlerdir. Ne var ki aktarım krizinin gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde keder, korku, kaygı, dehşet, öfke, takıntı, saplantı, paranoya, melankoli gibi pek çok olumsuz sonucu vardır (Traverso, İstanbul: 2, 3).

⁸ Güncel politik eylemlerin bir ortak yanı da geçmişte yaşanan hak ihlallerine ilişkin hakikatlerin ortaya çıkarılmasına, toplumsal hafızanın güçlendirilmesine, tanıklık ve yüzleşme pratiklerine yapılan vurgudur. Bu pratiklerde söz konusu olan "şenlikli muhalefet" değil, kayıpları unutmamaya dair melankolik bir tavidir. Bu bakış açısı, günümüzde politik aktör olmanın koşulunu melankoli ya da uzlaşımsız/başarısız yas olarak belirler. Elbette bu kavramlar Freud'un bir yazısından alınmıştır (Freud, 1963: 237, 258). Freud'a göre başarılı yas kaybedilen nesnenin/kişinin yerine başka bir nesneyi/kişiyi koymakla gerçekleşir; başarısız yas ya da melankoli ise patolojik bir durumdur ve bu patolojik durumda ego kaybedilen nesne tarafından ele geçirilmiş, kaybedilen nesneye kendini adamıştır. Melankolide önemli olan, yitirileni bünyeye katmak ve kayıp nedeniye sonsuza kadar değişmeye rıza göstermektir; günümüzde ihtiyacı duyulan da böylesi bir politik öznedir: (Butler, 2007: 277; Butler, 2005: 36). Oysa Spinoza melankoliyi "bedenin işleme gücünü mutlak olarak azaltan, bundan dolayı da her zaman kötü olan, bedene ait bir keder" olarak belirler (Spinoza, 2006: 231).

Critchley'e göreyse felsefe nihilizme direnç gösterme pratiği olmalıdır. Böylesi bir pratik sonsuzca talepkâr bir bağlanma etiğiyle, direniş siyasetiyle mümkündür.

Böyle bir etiği ve politikayı sağlayacak öznelik teorisini temellendirebilmek için üç filozoftan hareket eder Critchley: Badiou'dan "sadakat" kavramını alır; sadakat münferit bir durumda ortaya çıkan ama o durumu aşan bir talebin evrenselliğine kendini sadakatle bağlayan öznenin yeni motivasyon kaynağıdır. Knud Ejler Logstrup'tan "etik talep" kavramını alır; bu talepteki radikallik, karşılanamazlık ve asimetriklik vurgusunu önemser. Levinas'tan ise "etik talebin karşılanamazlığının özneliğin içsel parçası oluşu" fikrini alır; bu fikirde önemli olan, etiğin öznesinin "kendisi" ile "karşılayamayacağı fahiş talep" arasındaki yarılmada mümkün olduğuna yapılan vurgudur (Simon Critchley, 2010: 20, 51). Bu düşünceleri güncel politik sorunlar bakımından devam ettiren Critchley, günümüzde etiğin öznesinin yad-duygulanımsal (*hetero-affectively*), yani dışarıdan kurulduğuna; öznenin "kendisi" ile "sonsuz talep" arasında bölündüğüne; bu bölünmeye yol açan duygulanımın travma olduğuna vurgu yapar. Critchley'e göre etik talep travmatiktir, yaderk bir kaynaktan gelmekte ve öznedeki izini bırakmaktadır.¹⁰ Travmanın öznedeki iz bırakmasının nedeni, talebin karşılanabilir olmamasıdır; "tarihin yükü" hem bizden "ezici" bir talepte bulunmakta, hem de anlaşılmaya, temsil edilmeye direnmektedir. Ne var ki özne olabilmek de böylesi bir talebe bağlanmakla mümkündür.

Yaşamın estetik yoldan olumlanması; yüceltim, tragedya, mizah: Critchley günümüzde ihtiyacı duyulan etik-politik özneyi psikanaliz etiğinden yola çıkarak anlamaya çalışır. Çünkü psikanaliz etiği bilinçdışıdan gelen talebin tanınmasıyla, onaylanmasıyla başladığı için aslen yaderk bir etikdir; amaç ise özneyi kendi arzusuyla ilişkiye geçirmek ve bu yolla bastırılmış olan arzunun gerçekleşmesini sağlamaktır. Psikanaliz etiğinde arzunun gerçekleştirilmesi "yüceltim" (*sublimation*) çalışmasıyla mümkündür. Günümüzde travmanın nasıl aşılacağı meselesi de psikanalizdeki bu yüceltim pratiğinden kopuk anlaşılabilir (Critchley, 2010: 76).

Freud yüceltimi "bir dürtünün kendine yeni bir nesne edinmek suretiyle hedefinden saparak tatmin olması" şeklinde tanımlar; tıpkı cinsel dürtünün dinsel vecd şeklinde amacından saparak tatmin olması gibi. Böylece dürtünün enerjisi kullanılmakta, ama hedefi saptırılmaktadır. Freud *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*'nde¹¹ gündelik yaşam fenomenlerinden gülmeyi ve gülmeye yol açan psişik süreçleri bu bağlamda incelemiş, espri, şaka, güldürü, ironi, mizah gibi mantıklı ve sistematik düşünmeyi askıya alan ifade biçimlerini çözümlenmiştir: Espri dürtülerin anlık serbest kalışını sağlayan güldürü biçimidir; espride bilincin kabul etmediği içerik farklı bir ifadeyle kabul edilebilir hale getirilmektedir. Güldürülerde ve komedyalarda ise daha çok açık saçık, kaba saba cinsel içerikler kullanılmaktadır; amaç bastırılan dürtülerin boşalmasını sağlamaktır. Freud'a göre bütün bu biçimler konuşma dışı bırakılmış konuların, bastırılmış dürtülerin ifade aracıdır; bu nedenle de korkulardan, acılardan, dürtülerin baskısından kurtulmayı sağlamaktadır. Kısacası gülmeye şu ya da bu nedenle dürtüleri bastırırken kullanılan enerjinin serbest kalışıdır.¹² Freud mizah konusunu özel olarak *Der Humor*'da (Freud, 1927: 9-16) ele alır. Mizahta amaçlanan dürtünün boşaltılması ya da kabul edilebilir hale getirilmesi değil yüceltilmesidir; bu

⁹ Critchley'e göre günümüzde politik eylem olarak belirlenen neredeyse her aktivite –gerek budistlerin içe dönerek huzura ulaşma ya da kendini kusursuzlaştırma pratikleri (pasif nihilizm) olsun, gerekse cihadçıların bu dünyayı yakıp yıkmaya girişimleri (aktif nihilizm) olsun– nihilist yapıdadır; politika ise çağın bütün eylemlerine sirayet eden nihilizmi aşmak zorundadır (Critchley, 2010: 17, 18).

¹⁰ Lacan bu talebi "gerçeğin yerini işgal eden insan kardeşimizin talebi" olarak belirler; kuşkusuz bu belirleme Freud'un "komşu kompleksi"nden (*Nebenmensch*) etkilenmiştir. Freud'un sözünü ettiği kompleksin iki bileşeni vardır: Komşu bir yandan simasıyla, ses tonuyla, mimikleriyle benim tarafımdan tanınan biridir; ama diğer yandan *bir şey (als Ding)* olarak bir gizliliğe sahiptir ve onun sahip olduğu bu şeyimsi gizlilik benim kavrayışımın dışındadır; *şey*, komşumu daha en baştan yabancı biri olarak (*als Fremde*) deneyimlerken tecrit ettiğim ama kalbimde de hissettiğim unsurdur (Critchley, 2010: 76).

¹¹ Sigmund Freud, *Espriler ve Bilinçdışı İlişkileri* (1905), çev. Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 2012.

¹² Spinoza da keder barındıran duyguları ele alırken benzer bir noktadan hareket etmiştir: Bedenimiz istenmeyen karşılaşmaların etkilerini azaltmak için gücünün büyük bir kısmını harcamakta ve yaşadığı güç kaybı onu kederle duygulandırmaktadır; istenen karşılaşmalar ise, tam tersine, güç tasarrufu sağlamaktadır.

bakımdan daha entelektüel ve daha politiktir. İroni de mizaha benzemektedir, ama ironide –sadece karşıdaki kişiye yöneldiği için– bir tür narsizm gizlidir; mizahta ise kişi kendini de alaya almayı göze almaktadır. Mizah, Freud’a göre, kederi sevince, korkuyu umuda dönüştüren yararlı bir yüceltmedir ve tıpkı bir savunma mekanizması gibi iş görmektedir. Söz gelişi politik mizahta gülmeyi sağlayan bir içerik (örneğin bir karikatür), öfke, korku, keder barındıran meselelere farklı bir perspektiften bakmayı sağlamakta, böylelikle olumsuz duygulara eşlik eden enerjinin serbest kalmasına yol açmaktadır. Mizahın hazı da açığa çıkan bu enerjiden kaynaklanmakta, bu haz kişinin iç ve dış baskılarla başedebilmesini sağlamaktadır.

Lacan ise –Freud’dan farklı olarak– sanat biçimine bürünen yüceltimle ilgilenir, çünkü yaderk etiğin yol açtığı etik yırtılma bir yüceltim çalışması olarak sanatla onarılması gerektirmektedir; başka bir ifadeyle, travmatik etik estetik onarımla mümkündür. Bundan böyle psikanaliz etiğinin konusu tatmin edilemeyen/ boşaltılamayan dürtüler ile yüceltim arasında kurulan ilişkiden çok, *gerçekle* karşılaşmanın yol açtığı travmanın sonuçlarıyla başetmeyi sağlayan yüceltim çalışmasıdır.¹³ Elbette travmadan hareket eden bir etiğin ihtiyacı olan estetik biçim tragedyada mevcuttur; Lacan’a göre ayrıcalıklı yüceltim tarzı tragedyadır.¹⁴ Tragedya kahramanı *ate’nin*, yani onu mahva ve felakete götürecektir olan özgür ve şiddetli hakikat dürtüsünün hükmü altındadır. Psikanaliz etiğinin temel düsturunu “Arzundan vazgeçme!” (*ne pas céder sur son désir*) önermesiyle dile getiren Lacan’ın tragedya kahramanının özgürce yaptığı ama sahicilik kazanmak için de zorunlu olduğu bu ihlâl bağlanması gayet anlaşılırdır. Trajik kahraman arzusundan vazgeçmeyi reddederek ve eylemini arzusu tarafından yönlendirilerek en tekinsiz varlık haline gelirken, kendi faniliğine dair sahici bir kavrayışa ulaşmakta, kader tarafından belirlenmişliğini özgürce kabullenmektedir; sahicilik kazanmasını sağlayan onaylama edimiyle faniliğin hakikatine kahramanca tahammül etmektedir (Critchley, 2010: 83-86). Söz gelişi Antigone de, Oidipus da yok olurken sahicilik kazanan tragedya kahramanlarıdır.

“Trajik kahramanlık” yerine “komik kabul”: Critchley ise yüceltim meselesini trajik kahramanlık paradigmasından kurtarmak ister. Trajik paradigmanın sorunu kahramanlığa dair bir sahicilik modeli içermesidir; tragedya özneyi fazla kahramanlaştırarak, trajik eylemi özgürlük ile zorunluluk arasındaki (sonu sahiciliğe ya da otarşiye varan) çatışma şeklinde belirleyerek fanilik tablosunu çarpıtmaktadır. Oysa oluşun/faniliğin dışına mutlak bir varlık yerleştirmenin hiç bir gerekçesi yoktur. Böyle bir çarpık tablo içinde özne ancak yok olarak kahramanlaşmakta, özneye başka bir biçimde eyleme imkânı da tanınmamaktadır. Oysa etik deneyimin trajik boyutunu koruyabilmek ve hatta devam ettirebilmek adına alternatif bir yüceltim tarzı olan mizahı öne çıkartmak, “trajik olumlama” yerine “komik kabul”ü geçirmek gerekir. Mizah trajik deneyimin özüne daha sadık, ama kahramanca olmayan asgari bir yüceltim pratiğidir (Critchley, 2010: 87, 88). Aslında mizah tragedyadaki örtük sahicilik iddiasını sürekli önlediği için tragedyadan daha trajiktir; böylece bizi insanlık durumunun tevazu ve sınırlılığına geri çağırır. Tamamen anlayamadığı, karşılamaya yeterli de olmadığı bir etik talep karşısında

¹³ Lacan yüceltim pratiğini Freud’dan farklı ilgilere ele alsa da, yüceltim ile ölüm dürtüsü arasında kurduğu bağ Freud’tan izler taşımaktadır. Freud ölüm dürtüsünü insan hayatının temel eğilimi olarak belirlemiştir; Lacan ise ‘güzellik’ üreten sanatsal faaliyet olarak yüceltimle insanı ölüm dürtüsüne ulaştırması bakımından ilgilenmektedir. Arzulanan ölüm olduğunda, arzunun gerçekleştirilmesi öznenin yok oluşunu gerektirdiğinden, “ölümün gerçeği diyebileceğimiz şeye erişmek ancak bir aşırılığın izini temsil içerisinde süren bir yüceltim çalışması”yla mümkündür; yüceltim bu aşırılığı temsil etmeye yeterli olmasa da, onun profilini yansıtmayı sağlayan bir tür estetik perde üretmek hem özneyi etik talebin kaynağıyla bir ilişkiye sokmakta hem de özneyi doğrudan temasının etkilerinden korumaktadır (Simon Critchley, 2010: 77, 81).

¹⁴ Tragedya söz konusu olduğunda anılması gereken filozof hiç kuşkusuz Nietzsche’dir. Psikanaliz etiğinin temelleri Nietzsche’nin *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* adlı eserinde mevcuttur. Bu eser Nietzsche tarafından “insanlık tarihinin en parlak ve en ileri kültürü” diye anılan “trajik çağ”a ve bu çağın estetik icadı olan tragedyaya bir övgüdür. Nietzsche’nin tragedyaya bu ilgisinin nedeni, Yunanların korkunç savaşların ardından tragedyayı “iyileşmek için bir iksir” gibi kullanmış olmaları yatar. Nietzsche’nin ifadesiyle “Yunanları sanat kurtarmış, sanat aracılığıyla onlar da kendilerini ve yaşamı kurtarmışlar”dır. Nietzsche’ye göre tragedya dionysosçu bilgeliğin apolloncu sanat aracılığıyla biçimlendirilmesinin ürünüdür; böylelikle bir yandan kişiyi insanlık durumuyla karşılaştırmakta, diğer yandan bu karşılaşmanın olumsuz etkilerine karşı onu korumakta ve insanlık durumunu “neşeye olumlama”sını sağlamaktadır. Nietzsche’nin “hakikat yüzünden ölmek için sanata ihtiyaç var” sözlerini de bu bağlamda anlamak gerekir: Sanat bizi hem hakikatle –varlığın dionysosçu rahmiyle– karşılaştırmakta, hem de bu karşılaşmanın yıkıcı etkisinden sanat eserinin güzel *Scheitl*, yani ışıklı görünüşü sayesinde kurtarmaktadır (Friedrich Nietzsche, 1965: 48; Critchley, 2010: 83).

kökensel sahiciliksizliğiyle baş başa kalan kişi, mizah aracılığıyla kendini de ortadan kaldırmayı göze alabilmektedir. Burada söz konusu olan olgunlaşmış, kendine gülmeyi öğrenmiş ve trajik *hybris*'ten kurtulmuş bir üstbendir –*hybris* bütün tragedyalarda kahramanlara yıkımı getiren şeydir–. Kısaca mizahın ürettiği *humour noir* kurtarıcıdır (*befreiend erhebend*) (Simon Critchley, 2010: 89). Peki mizah bizi neyden kurtarır? Vicdanın yükünden kurtarır. Vicdanın ağır bir suçluluk duygusuna dönüştüğü, travma ve hayal kırıklıklarının üstüste yığıldığı günümüzde, mizah vicdanın özneyi acımasızca yok etmesini engellemektedir.¹⁵ Bu bakımdan kedere ve köleliğe karşı bir panzehirdir.

Sonuç Yerine:

Umberto Eco'nun *Gülün Adı* romanında gelişen olaylar, kayıp bir kitap yüzündendir. Bu kitap okunamasın diye saklanmış ve bulup okuyabilenler yazılanları anlatamamışlar diye yapraklarına zehir sürülmüştür. Kitabı ele geçirebilen keşişlerin esrarengiz ölümüyle başlayan olaylar kitapla birlikte manastırın yanmasıyla son bulur. Peki manastırın en gizli köşelerine saklanmış bu kitap ne hakkındadır, neden gizlenmiştir? Rivayete göre bu kitap Aristoteles tarafından yazılmış *Poietika*'nın kayıp ikinci cildi olan *Komedy Üzerinde*'dir. Aristoteles'in gerçekten böyle bir kitap yazıp yazmadığı bilinmiyor ama *Poietika*'nın başında pek çok sanat türünü ele alacağını vaat edip sonrasında sadece tragedya sanatı hakkında konuştuğuna göre, komedy sanatını ele aldığı kitap kaybolmuş olsa gerek diye düşünülmüştür. Ama burada ilgilendiğimiz elbette bu kitabın gerçekten yazılıp yazılmadığı değil. Eco da bununla ilgilenmez. Mesele bu kurgunun Ortaçağ'ın bir özelliğini ifşa ediyor oluşudur. Ortaçağ'da sevinç ifade eden bütün davranışlar hem resmi ideoloji tarafından dışlanmış, hem de toplumsal ve dini ritüellerin dışında bırakılmıştır; gülmek yasaklanmış, hüznün, acıma, merhamet baş değer ilân edilmiştir.

Öte yandan Ortaçağ'da bir karnaval geleneği de vardır. Mihail Bahtin Ortaçağ'da kilise ile karnaval arasında çok ciddi bir iktidar mücadelesi olduğunu vurgulamaktadır. Elbette Ortaçağ karnavallarını şenliklerle, bayramlarla karıştırmamak gerekir: Resmi bayramlar durağan, değişmez, daimi olan şeyleri –hiyerarşiler, değerler, normlar ve yasakları– teyit ederken, karnavallar hiyerarşik rütbeleri, normları, yasakları, ayrıcalıkları askıya alarak egemen hakikat rejiminden ve kurulu düzenden geçici bir özgürleşmeyi sağlamaktadır (Bahtin, 2009: 36). Karnavallarda bol bol kullanılan ironi, hiciv, parodi ve sövgüler insanın ve insan ilişkilerinin tamamen farklı, gayriresmi, kilisenin ve politikanın ötesindeki karanlık ve baskılanmış yönlerini sergilemeye hizmet etmekte, gülmeye dayalı ikinci bir hayat inşa etmektedir (Bahtin, 2009: 33). Doğrudan halk mizah kültürüne ait olan karnavalın asli özelliği baskıyı ve korkuyu mizah yoluyla atmaya yol açmasıdır. Bu tür deneyimlerin arındırıcı, tedavi edici özelliği Eski Yunan'dan beri bilinmektedir. Eski Yunan'da baharın gelişiyle kutlanan Dionysos Şenlikleri bunun tipik örneğidir. Bu şenliklerde temsili Dionysos'a eşlik eden kadınlar alayı cümbüş içinde bütün bireysel biçimlerinden, kültürün yol açtığı bütün yabancılaşmalardan sıyrılarak esrime ve coşkuyla doğayla bütünleşmektedir. Sadece kadınlar da değil; ağaçlar, kayalar, dağlar, bayırlar, inlerinden çıkan vahşi hayvanlar, tanrılar, insanlar, çobanlar, krallar, Satirler, Sirenler, Superileri, kısacası bütün varlıklar topraktan fıskırıp dünyayı saran bir sevinç içinde birleşmektedir; müzik ve dans bu birleşmenin asli araçlarıdır (Meunier, 2010: xi). Euripides'in *Bakkhalar*'ı böylesi bir bütünleşmenin kral Pentheus'un iktidarını nasıl tehdit ettiği hakkındadır. Eski çağlardan beri mizah tanrısal ya da doğal kaderle başetme, yaşamın yükünü ve iktidarın baskısını hafifletme yollarından biri olmuştur. Bu nedenle daha sonraki çağlarda da devam eden Dionysos Şenlikleri'nde yapılan tragedya yarışmalarında her bir tetralogya üç tragedya ve bir satirik oyundan oluşturulmuştur. Tragedyalardaki trajik kavrayışın yol açtığı *katharsis*, neşeli bir karşı ses olan bir satir oyunuyla sonlandırılmıştır.

Hem Dionysos Şenlikleri'nde hem de Ortaçağ Karnavalları'nda söz konusu olan, kültürün neden olduğu yabancılaşmadan ve iktidarın baskılarından kurtularak sağlığa kavuşmadır. Mizah tarih boyunca otoritenin en büyük düşmanı, onun saldırdığı korkulardan kurtulmanın en kesin yolu, dahası yaşamsal

¹⁵ Mizahın karşı kutbu melankolideki üstben ise mizahtaki gibi ılımlı, dostane değildir; ben'e sadistçe eziyet etmekte ve onu yok etmeye çalışmaktadır (Critchley, 2010: 90, 91).

içgüdülerin en sağlıklı olumlayıcısı olmuştur; bu nedenle günümüz insanının baskı altına alınmış, sakatlanmış, hatta kendine zarar veren şeyi –yani köleliği– ister hale gelmiş “içgüdüsel doğası”nı yeniden sağaltmanın yolu da mizahdır. Günümüzde hem tarihin yükünün etik talebini onaylamak, hem de kederin ağırlığıyla yok olmamak için daha çok mizaha ihtiyaç var.

Kaynakça

- Bahtin, Mihail, *Rabelais ve Dünyası*, çev. Çiçek Öztekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Butler, Judith, “Melankoli ve Toplumsal Cinsiyet-Reddedilmiş Özdeşleşme”, çev. Zeynep Direk, Cogito, sayı 51, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007: 273-292.
- Butler, Judith, *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.
- Critchley, Simon, *Sonsuz Talep: Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Eco, Umberto, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
- Freud, Sigmund, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri* (1905), çev. Emre Kapkın, Payel Yayınları, İstanbul, 2012.
- Freud, Sigmund, “Mourning and Melancholia” (1917), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, trans. J. Strachey, Volume 14, Hogarth Press, London, 1963: 237-258.
- Freud, Sigmund, “Der Humor”, *Almanach der Psychoanalyse* (1928), Wien, 1927: 9-16.
- Deleuze, Gilles, *Spinoza: Pratik Felsefe*, çev. U. Baker, A. Nahum, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Deleuze, Gilles, *Spinoza Üstüne Onbir Ders*, çev. Ulus Baker, Öteki Matbaası, Ankara, 2000, s. 31.
- Meunier, Mario, *Baklılar* (Euripides) içinde, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Nietzsche, Friedrich, *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, Werke in Drei Bänden I, ed. Karl Schlechta, Carl Hanser Verlag, München, 1965.
- Nietzsche, Friedrich, *Zur Genealogie der Moral*, Werke in Drei Bänden I, ed. Karl Schlechta, Carl Hanser Verlag, München, 1965.
- Friedrich Nietzsche, *Also Sprach Zarathustra*, Werke in Drei Bänden II, ed. Karl Schlechta, Carl Hanser Verlag, München, 1965.
- Spinoza, *Etika: Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, Ankara.
- Traverso, Enzo, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*, çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul, 2009.